

Miscel·lània

4. ELS ORÍGENS DEL MOVIMENT LLIBERTARI A LES ILLES BALEARS (1868-1911)

THE ORIGINS OF THE LIBERTARIAN MOVEMENT IN THE BALEARIC ISLANDS (1868-1911)

Adrián Baranda Martínez-Abascal

Universitat de les Illes Balears

Resum: Durant el Sexenni Democràtic (1868-1874) apareix el moviment obrer a les Illes Balears i, a dins, el moviment llibertari. Des d'uns orígens vinculats al republicanisme federal i marcats per un obrerisme indefinit ideològicament, aviat va evolucionar cap al bakunisme de la Primera Internacional (1864-1876). Es creen nuclis internacionalistes actius a Mallorca i Menorca. Després de 1874, el moviment llibertari passà per una fase d'inactivitat llarga a les Illes Balears, i alguns dels seus membres es varen integrar en altres iniciatives obreristes. Finalment, entre finals del segle XIX i inicis del XX, ressorgí el moviment llibertari a les Illes Balears i es configurà la CNT.

Paraules clau: anarquisme, Primera Internacional, republicanisme federal, bakunisme i moviment llibertari.

Abstract: During the Democratic Sexennium (1868-1874) the Labor Movement appeared in the Balearic Islands and within it the Libertarian Movement. From its origins linked to the federal republicanism and marked by an ideologically undefined workerism, it evolved into the Bakuninism of the First International (1864-1876). Active internationalist centers were created in Mallorca and Menorca. After 1874, the libertarian movement went through a long phase of inactivity on the Islands, with some of its members integrating into other labor initiatives. Finally, between the end of the 19th century and the beginning of the 20th, the Libertarian Movement re-emerged in the Islands and the CNT was formed.

Keywords: Anarchism, First International, Federal Republicanism, Bakuninism and Libertarian Movement.

Rebut el 11 d'abril de 2024, acceptat el 1 de juliol de 2024

Tots els continguts de l'edició electrònica es distribueixen sota una llicència d'ús i distribució "Creative Commons Atribució-No Comercial 4.0 Internacional".

Introducció

Malgrat que la historiografia ja ha desmentit la idea que les Illes Balears romangueren al marge de la modernització al segle XIX, en el cas del moviment obrer, vinculat generalment a la industrialització, s'ha tendit a minimitzar-ne l'impacte a l'arxipèlag i a tenir com a referència inevitable la gran magnitud que aquest va assolir a la veïna Catalunya. En el cas del moviment llibertari, el qual justament assolí el màxim desenvolupament a Barcelona, ha estat especialment oblidat a les Illes Balears, ja que el socialisme i el republicanisme hi tingueren més presència.

Tanmateix, a finals del segle XIX, a Mallorca i Menorca es bastí un dels nuclis internacionalistes principals de tot l'Estat espanyol, protagonitzat pel moviment llibertari d'inspiració bakuninista. Malgrat que tenia unes arrels republicanes, el moviment internacionalista de les Illes es va separar de les aspiracions reformistes del republicanisme federal per defensar una visió radical i revolucionària del moviment obrer en línia amb el que succeïa a altres grans nuclis anarquistes europeus com Barcelona o París.

Tan rellevants foren aquests primers nuclis internacionalistes, especialment el de Palma, que el líder principal, el picapedrer Francesc Tomàs i Oliver (1848-1903), va ser un dels dirigents més importants de la Primera Internacional a escala estatal; va participar com a delegat en el Congrés Obrer de Barcelona de 1870 en què es fundà oficialment la Federació de la Regió Espanyola de l'Associació Internacional de Treballadors (FRE d'AIT) i va tenir un paper clau en la revolució del petroli d'Alcoi el 1873.

Malgrat aquesta importància, entre la seva formació el 1869 i l'any 1874, el moviment internacionalista illenc s'afeblí fins a desaparèixer el 1874 arran del cop d'estat de Pavía i l'inici, a finals d'aquell mateix any, de la Restauració (1874-1931). Durant les primeres dues dècades d'aquest nou període, els militants llibertaris participaren en iniciatives obreristes d'orientació republicana i socialista com la Unió Obrera Balear (1881-1896) o l'Ateneu Obrer Mallorquí (1890-1892), sense tenir en cap moment una organització pròpia. A partir de 1898 reaparegué a Menorca un moviment llibertari definit i el 1903 ho feu a Mallorca, tot i que de manera més tímida a l'inici.

Tot plegat va dur a la «maduresa» del moviment llibertari d'inicis del segle XX, el qual es va organitzar a escala estatal a partir de la Confederació Nacional del Treball (CNT), creada el 1910. En el cas de Mallorca, foren els sindicats de picapedrers i metal·lúrgics de Palma els que s'adheriren a la CNT el 1910, i varen formar el primer nucli confederal de les Illes. En el cas de Menorca, el moviment llibertari va mantenir una organització pròpia al marge de la central sindical fins més d'una dècada més tard.

Els inicis (1869-1874)

Coincidint a escala internacional amb el desenvolupament de l'Associació Internacional de Treballadors (1864-1876) i a escala estatal amb el Sexenni Democràtic (1868-1874), es formà a Espanya un primer moviment obrer inspirat en l'anarcocol·lectivisme de Mihail Bakunin (1814-1876). Aquesta tendència política, rival de la marxista dins l'AIT, propugnava una societat lliure en què cada individu podria desenvolupar la seva vida en igualtat amb els altres a partir de la col·lectivització dels mitjans de producció. Per altra banda, els productes serien propietat privada o personal dels treballadors que els creassin amb la seva feina. Per acabar, l'anarcocol·lectivisme defensaria els principis federals de lliure associació d'individus, comunes i territoris, fet en el qual coincidirien fins a cert punt amb els republicans federals del moment i amb autors previs a l'AIT, com Francesc Pi i Margall (1824-1901).¹

Així doncs, el primer internacionalisme espanyol estigué dominat per l'anarquisme com a doctrina a causa de l'antecedent intel·lectual de Pi i Margall, la seva connexió amb el republicanisme i al fet que la majoria dels obrers treballaven a petits tallers o, fins i tot, de manera autònoma; per exemple, en el cas dels sabaters o tipògrafs que fundaren l'AIT a Madrid i Barcelona. Aquestes professions, juntament amb les més dures físicament, com la construcció, el tèxtil o la metal·lúrgia, varen fomentar més individualisme i radicalisme, i varen ser la base del moviment llibertari, a diferència d'altres països com el Regne Unit o Alemanya, en què l'abundància de grans fàbriques i obrers especialitzats hauria format els sindicats obrers (*trade unions*) i el socialisme.²

Així va ser el cas de Mallorca, on, per influència del nucli internacionalista creat a Barcelona, el setembre de 1869 es creà a Palma el Centre Federal de Societats Obreres (CFSO). Aquesta organització fou fundada per deu treballadors vinculats al Partit Republicà Democràtic Federal i, tot i que en un primer moment no tenia una orientació política clara, el gener de 1870 s'adherí als principis de l'Associació Internacional de Treballadors.³

L'impulsor principal d'aquest primer nucli fou Francesc Tomàs Oliver (1848-1903), un picapedrer autodidacta nascut a Selva que va evolucionar des del republicanisme federal cap a l'anarcocol·lectivisme de Bakunin. Aquesta evolució marcà el CFSO, en el qual inicialment convivia re-

1. Lauren Sweger-Hollingsworth, «Proudhon, Bakunin and Anarcho-socialism». *Working papers in economics*, 5 (2019), p. 7.

2. Carmen Sarasúa Martínez, «Trabajo y trabajadoras en la España del siglo XIX». *Working Papers*, 7 (2005), p. 20.

3. Catalina Martorell Fullana, *El republicanisme federal i la cultura liberal democràtica a Mallorca (1840-1900)*. [Tesi doctoral]. Universitat Autònoma de Barcelona, 2015, p. 162.

publicans i llibertaris, i el maig de 1870 es manifestà a través del periòdic de l'agrupació, creat el novembre de 1869, *El Obrero*:

“Esto solo puede remediarse con reformas radicales, y con ser más revolucionarios hoy que ayer, mañana que hoy. Con no cesar jamás en las vías de la libertad y el progreso. Con ir adelante siempre sin miedo y sin pararnos por siempre jamás amén. He dicho.” Nos place sobre manera la declaracion (sic) de nuestro querido amigo M. Q y de consiguiente puede muy bien aceptar nuestro programa que es el mas (sic) radical que se conoce hasta hoy. Nosotros somos en política ANARQUISTAS, en economía COLECTIVISTAS y en religion (sic) ATEOS. Hoy 26 á (sic) las diez de la mañana, tendrá lugar en el Casino Republicano la reunion (sic) de los representantes de los puéblos (sic) de las Islas Baleares para trata sobre la organizacion (sic) del partido. Esperamos los Socialistas colectivistas defenderán la organización de La Internacional.⁴

Aquest fragment mostra l'orientació clarament anarquista que va tenir el CFSO a partir del maig de 1870 i que s'anirà desenvolupant al llarg dels gairebé quatre anys següents, i que li aportarà el seu caràcter llibertari. Tanmateix, també trobam alguna referència a mitjans de 1870 a *El Obrero* sobre l'existència d'un petit nucli socialista al Centre Federal. Aquest grup devia ser molt minoritari i hauria intentat, sense èxit, la creació d'un «Partit Republicà Social Internacional de les Illes Balears», segons les seves paraules.⁵

Malgrat que no es descarta una orientació marxista respecte d'aquest grup, aquesta és improbable, ja que no es tenen referències sobre activitat marxista a Espanya fins al 1871, i encara de manera minoritària respecte de l'anarquisme. Resulta molt més probable que es tractés d'un nucli del republicanisme federal intransigent partidari d'una república federal amb alguns elements socialistes. Aquest nucli estaria liderat, entre altres, per Fèlix Mateu Domeray, qui posteriorment va ser director del diari republicà radical *El Cantón Balear* (1873-1874) i la també republicana Unió Obrera Balear (1881-1896).⁶

Pel que fa a Francesc Tomàs, inicialment fou secretari del Casino Republicà i vicepresident de l'Escola Democràtica Federal, de manera que s'observa el seu vincle ideològic amb el pensament republicà federal. De fet, Tomàs seria el punt de connexió o evolució principal des de l'associacionisme republicà cap a l'organització llibertària. Aquest associacionisme havia

4. *El Obrero*, 30, (26 de maig de 1870), p. 3.

5. *El Obrero*, 34, (23 de juny de 1870), p. 2.

6. Catalina Martorell Fullana, *El republicanisme federal...*, op. cit., p. 154.

creat, a més del Casino Republicà o Central, casinos a Santa Catalina, la Vileta i Marina, organismes als quals s'haurien d'afegir el Club d'en Mas i la societat La Verdad Republicana, la qual el 1873 passà a anomenar-se El Auxilio Federal. Totes aquestes organitzacions tenien un caire mutualista i assistencialista d'arrel liberal que cercava millorar les condicions de feina dels obrers sense transformar el model econòmic.⁷

Juntament amb aquestes mutualitats, trobam diverses escoles republicanes, com l'Escola Republicana Federal, l'Acadèmia Instructiva d'Artesans o la mateixa escola del Casino Central. Aquests centres estaven orientats a formar els obrers i a fomentar-ne l'autonomia, la qual s'assoliria juntament amb les cooperatives com El Porvenir, creada el 1869 i que fou la primera cooperativa de les Illes, la qual també tenia una escola pròpia. Inspirats en aquesta primera experiència, el Centre Federal de Societats Obreres creà, el 1870, La Emancipación, una cooperativa que amb el nom ja revelava el canvi d'enfocament: des de l'assistencialisme republicà cap a la cerca de transformació social llibertària.⁸

Francesc Tomàs va fundar i dirigir aquesta nova cooperativa. Els republicans aviat el varen acusar de malversació de fons i el varen expulsar de l'Escola Democràtica Federal l'agost de 1870. L'expulsió va ser probablement producte més de les diferències ideològiques que estaven sorgint entre republicans i llibertaris que no tant de la gestió de la cooperativa. D'aquesta manera, Tomàs havia estat delegat del Centre Federal al Congrés Obrer de Barcelona el juny d'aquell mateix any; va ser un dels fundadors de la FRE-AIT i un dels grans defensors de l'Aliança de la Democràcia Socialista de Bakunin a escala estatal.⁹

Més endavant, Tomàs va criticar Amadeu I a través del breu periòdic *La Revolución Social*, fet pel qual va ser empresonat durant quatre mesos a l'inici de 1871. El setembre d'aquell mateix any va participar a la Conferència de València, arran de la qual va passar a residir a la Península, i mai no tornà a les Illes. Entre 1872 i 1873 participà a les Conferències de Saragossa i Còrdova, i va ser elegit com a dirigent del Consell Federal en representació de la regió est, dins la qual es trobaven les Illes Balears. Finalment, pel que fa a aquest període, el 1873 liderà la comissió de l'AIT enviada a Alcoi per negociar amb el batle republicà i impulsar la insurrecció obrera.¹⁰

7. Elena Maza Zorrilla, «La horizontalidad de las solidaridades. El mutualismo en la España contemporánea», *Ayer*, 25 (1997), p. 80.

8. Manel Santana Morro, «Els cooperativisme de consum a Mallorca (1868-1936)», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana: Revista d'Estudis Històrics*, 58 (2002), p. 232.

9. *El Obrero*, (23 de juny de 1870), p. 2.

10. Josep Termes Ardèvol, *Història del moviment anarquista a Espanya (1870-1980)*. Barcelona: Avenç, 2011, p. 65.

Si tornam a Mallorca, el CFSO va estar primerament organitzat per societats obreres de sabaters, picapedrers i fusters, que arribaren a agrupar 23 societats de Palma l'abril de 1870. En aquells moments en què assolí el màxim desenvolupament, tenia devers 2.000 afiliats. Aquesta xifra el convertiria en el segon nucli internacionalista més important de tot l'Estat, tan sols per darrere dels 6.000 treballadors agrupats a Barcelona i molt per sobre, per exemple, dels tan sols 200 que aconseguí organitzar Madrid. En termes relatius, encara n'hi ha més: es tractaria del nucli més important, ja que suposaria devers el 3,6% de la població de Palma (aleshores, uns 55.000 habitants) i l'1% del total de Mallorca (uns 210.000 habitants). Com a contrast, Barcelona tenia uns 230.000 habitants, amb els quals els 6.000 internacionalistes serien el 2,6% de la població. Fins i tot en l'àmbit europeu s'observa la importància del nucli balear, ja que per exemple París va arribar a tenir 10.000 afiliats a l'AIT sobre una població d'entorn a 1.800.000 habitants, una xifra que suposaria únicament un 0,6% del total.¹¹

Entre els aspectes més innovadors que el nucli internacionalista va assolir, trobam la creació d'una agrupació exclusiva de treballadores en un context històric en què les dones gairebé no tenien presència en l'organització obrera. Es tractà de La Virtud Social, societat obrera de cosidores formada el març de 1870 i que arribà a tenir 71 treballadores. Les dirigents principals varen ser Josefa Sánchez i Francisca Gayà. Entre les integrants també es trobava la jove Francesca Vidal Tous (1851-1939), la qual posteriorment va ser mestra i evolucionà des del bakunisme cap al republicanisme federal de la mà del seu marit, Fèlix Mateu Domeray.¹²

Per altra banda, el CFSO va crear petits nuclis internacionalistes a Alaró, Pollença, Lluçmajor, Selva i la Vileta, uns indrets on ja hi havia una base republicana federal. Igualment, es va intentar estendre l'organització a Eivissa i Menorca. En aquesta darrera illa, també sobre un nucli federal, es crearen, el 1871, agrupacions internacionalistes a Maó i Ciutadella, així com a Castell el 1872. Aquests nuclis tingueren una certa rellevància, i el juny de 1873 varen organitzar una vaga important a Indústria Mahonesa, una fàbrica de més de 230 treballadors, la majoria dels quals eren dones. La vaga s'allargà fins al juliol i implicà la intervenció de la policia. Finalment, es va resoldre amb una minsa victòria dels obrers.¹³

11. Josep Termes Ardèvol, *Història del moviment anarquista a Espanya (1870-1980)*. Barcelona: Avenç, 2011.

12. Pere Josep Garcia Munar i Grup d'Estudis Llibertaris «Els oblidats», *Els invisibles: diccionari de militants, organitzacions i sindicats llibertaris de les Illes Balears*. Algaida: Edicions El Moixet Demagog, 2011, p. 176.

13. Miquel Àngel Casanovas Camps, *El sexenni revolucionari a Menorca (1868-1874)*. Palma: Documenta Balear, 2001, p. 46-47.

Malgrat tot, al llarg dels seus poc més de quatre anys d'existència (1869–1874), el Centre Federal de Societats Obreres va sofrir una crisi i un afebliment gairebé continu. En primer lloc, la definició ideològica anarquista el maig de 1870 va provocar l'enfrontament i separació dels republicans federals durant l'estiu d'aquell mateix any, tal com reflectiren les pàgines d'*El Obrero*:

Estamos seguros que los verdaderos republicanos cuando se establezca la República, renegarán de la República y formarán en las filas de los partidarios del gobierno directo porque este dará más (sic) garantías al pueblo. Estos hombres serán partidarios del gobierno directo mientras no comprendan que la libertad verdadera y la autoridad son incompatibles. Nosotros que somos amantes de la igualdad económica y social como base de la libertad completa, no queremos que el Estado sea administrativo, que se ocupe de las relaciones del trabajo y que no sea como hoy y ha sido siempre el protector del tiránico capital.¹⁴

En segon terme, l'agost de 1870 arribà la pesta groga a Palma, que va provocar més de 200 morts i va afeblir l'organització societària. En darre- ra instància, va haver-hi una repressió important de les autoritats contra el moviment obrer. Així, per exemple, Francesc Tomàs fou empresonat a l'inici de 1871 per haver publicat un article en què es ridiculitzava el nou rei Amadeu I. Aquests tres factors feren que els afiliats al CFSO baixessin dels 2.000 esmentats a 1.700 a mitjans de 1870 i a tan sols uns 800 a finals d'aquell mateix any. Des d'aquell moment fins a la desaparició a l'inici de 1874, la federació es mogué devers els 300 membres.¹⁵

Un dels elements que reflectiren aquesta decadència fou la desaparició d'*El Obrero* el desembre de 1870. Malgrat que el periòdic fou substituït per *La Revolución Social*, un mitjà de més radicalitat, aquesta nova publicació només sortí durant el mes de gener de 1871, i des d'aquell moment el moviment llibertari va quedar «silenciat». Durant els anys següents, els internacionalistes balears reforçaren la seva orientació bakuninista, i el seu grup dirigent foren els sabaters, els quals varen organitzar un congrés de societats obreres a Maó el desembre de 1872.¹⁶

Entre aquests sabaters destacà Sebastià Alorda, el qual devia tenir aleshores devers vint anys i que visqué fins a 1917 o 1918; va mantenir la seva militància anarquista i va exercir d'enllaç entre la generació llibertària original i la que el 1910 donà lloc a la CNT. Alorda també fou un representant

14. *El Obrero*, 38 (21 d'agost de 1870), p. 2.

15. Pere Gabriel Sirvent, «Entorn del moviment obrer a Mallorca el segle XIX (II)», *Randa*, 2 (1976), p. 109.

16. Catalina Martorell Fullana, *El republicanisme federal...*, op. cit., p. 179.

de l'anarquisme més tolerant i obert a altres tendències, ja que col·laborà de manera molt estreta amb republicans i socialistes.¹⁷

Tota aquesta primera experiència política acabà el 1874, quan el cop d'estat del general Pavía va eliminar la llibertat d'associació i marcà, a finals d'aquell mateix any, l'inici de la restauració borbònica (1874-1931), un període en què inicialment hi hagué més repressió envers el moviment obrer. El canvi de règim provocà el tancament del CFSO i la desaparició del moviment llibertari illenc, i els integrants quedaren repartits en altres àmbits i organitzacions.

La travessa del desert (1874-1909)

El fracàs de la Comuna de París de 1871 i la repressió posterior contra el moviment obrer en l'àmbit europeu varen suposar una crisi per a l'AIT; varen provocar l'expulsió de la seva branca anarquista i, en darrera instància, la desaparició el 1876. La desfeta del moviment societari de les Illes Balears el 1874 coincidí amb aquesta crisi, a la qual s'hauria d'afegir la repressió governamental en resposta a la Insurrecció Cantonalista de 1873. Durant les dècades següents, fins a l'inici del segle XX, el moviment llibertari internacional va viure una crisi i un debat intern importants entre el terrorisme i noves formes d'organització vinculades a l'insurreccionalisme i al sindicalisme. A escala estatal, la Federació Regional Espanyola de l'AIT va passar a la clandestinitat; es va afeblir greument i va desaparèixer el 1881.¹⁸

Aquell mateix any, l'arribada al poder del Partit Liberal de Sagasta va permetre de nou la llibertat d'associació i es va formar la Federació de Treballadors de la Regió Espanyola (FTRE), una organització que ja només tenia militants llibertaris i que fou impulsada des de Barcelona per alguns antics militants de la FRE com Rafael Farga Pellicer (1844-1890). La nova organització abandonava la clandestinitat i aprofitava la possibilitat d'actuar de manera legal; malgrat que hi havia un debat intern important entre els partidaris de la lluita il·legal i violenta i els del sindicalisme pacífic. Tanmateix, tant uns com altres eren defensors de la revolució social.¹⁹

Respecte a aquest debat, Francesc Tomàs fou un dels dirigents principals de la nova organització i defensava la via legalista, basada en el sindicalisme i oposada a la insurreccional i violenta dels anarcocomunistes.

17. Pere Josep Garcia Munar i Grup d'Estudis Llibertaris «Els oblidats», *Els Invisibles. Diccionari...*, op. cit., p. 16.

18. Josep Termes Ardèvol, *Federalismo, anarcosindicalismo y catalanismo*. Barcelona: Anagrama, 1972, p. 43.

19. Pere Gabriel Sirvent, «Anarquismo y anarcosindicalismo en la España del siglo XIX», Manuel Ortiz Heras (coord), *Movimientos sociales y Estado en la España contemporánea*. Universitat de Castella-la Manxa, 2001, p. 131.

Durant aquest període, escrigué de manera molt destacada en algunes publicacions llibertàries estatals i fou un dels primers cronistes dels inicis del moviment obrer espanyol amb l'obra *Crónica de los Trabajadores de la Región Española*, completada el 1884. Tot i així, fou fins a la seva mort, el 1903, un dels impulsors més importants del moviment llibertari inicial a escala estatal.²⁰

La FTRE no va tenir presència a les Illes, però el 1881 es creà la Unió Obrera Balear (UOB), una organització que va arribar a tenir més de 10.000 membres i que fou fundada per membres del Partit Republicà Democràtic Federal. El líder principal fa ser Fèlix Mateu Domeray. Tot i que aquesta organització va tenir entre les seves files alguns militants llibertaris, antics internacionalistes, com els sabaters Sebastià Alorda i Guillem Arbós, la seva orientació no fou pas llibertària, ni tan sols revolucionària. Al contrari, la UOB va ser una organització de caire mutualista i assistencialista que s'inspirava en els corrents del republicanisme progressista.²¹

Entre les activitats que desplegà la UOB trobam la creació d'una escola, una cooperativa, una caixa d'estalvis, un mont de pietat i una biblioteca, totes aquestes iniciatives orientades a ajudar els obrers. Malgrat que algunes d'aquestes activitats, especialment la qüestió de les escoles i biblioteques obreres, formarien part de l'ideari anarquista, com s'ha dit, la UOB era assistencialista, és a dir, no cercava l'alliberament de la classe obrera o transformar la societat de manera radical, tan sols la millora de les condicions de vida. D'aquesta manera, els militants llibertaris esmentats varen conviure dins l'organització amb republicans i socialistes.²²

Una altra activitat a destacar dins la UOB fou la promoció de l'autonomia de la dona, amb la creació d'una Secció de Senyores en què participaren militants protofeministes com la republicana federal Magdalena Bonet (1854-segle XX) o l'antiga llibertària Francesca Vidal Tous. Per altra banda, la creació de seccions a pobles com Llucmajor o Capdepera, amb les seves escoles pròpies, fou una innovació notable de l'època. Aquestes escoles tenien un caràcter laic i racionalista, uns principis que compartien aleshores el republicanisme i l'anarquisme i que s'oposaven a l'educació tradicional de caràcter religiós.²³

Des d'aquesta diversitat ideològica es va organitzar, el 1890, la primera festa del Primer de Maig de Mallorca, amb un míting on destacà Sebastià Alorda. El militant llibertari va defensar l'educació com a via d'allibera-

20. Josep Termes Ardèvol, *Història del moviment...*, op. cit., p. 100.

21. Catalina Martorell Fullana, *El republicanisme federal...*, op. cit., p. 340.

22. Catalina Martorell Fullana, «Unió Obrera Balear (1881-1896): una organització obrera a l'òrbita del republicanisme, l'anarquisme i el lliurepensament», *Randa*, 77 (2016), p. 58.

23. Isabel Peñarrubia i Marquès, *Entre la ploma i la tribuna: els orígens del primer feminisme (Mallorca, 1869-1890)*. Barcelona: L'Abadia de Montserrat, 2006, p. 253.

ment dels obrers, així com la llibertat d'expressió, i atacà la desigualtat i la propietat privada. Arran d'aquest acte es considera que començà el moviment socialista a les Illes, de manera que s'observa l'eclecticisme d'Alorda i de la mateixa Unió Obrera Balear.²⁴

Tot aquest eclecticisme va fer que, finalment, la UOB es dissolgués l'any 1896 a causa de les diferències internes entre republicans, anarquistes i socialistes. Abans del final, però, alguns militants de la UOB crearen altres iniciatives de caire obrerista com l'Ateneu Obrer Mallorquí (1890-1892) o la mateixa Agrupació Socialista de Palma, la qual fou fundada el 1892 sota el lideratge de Francesc Roca, antic militant del CFSO. Pel que fa a l'Ateneu Obrer, va estar liderat per Sebastià Alorda i tenia un caràcter plenament obrer, orientat a l'organització societària i no al mutualisme. Malgrat que va assolir uns 2.000 membres, el 1892 es va dissoldre a causa de l'apropament dels seus elements republicans envers la nova agrupació socialista, un fet que els llibertaris varen rebutjar.²⁵

Durant els darrers anys del segle, tot i que hi va haver alguna nova iniciativa obrerista com la del Centre Instructiu Obrer de 1897, de nou amb participació de Sebastià Alorda, els llibertaris mallorquins quedaren integrats dins la Federació Local de Societats Obreres de Palma, un organisme creat el 1892 a partir de l'Ateneu Obrer i que estigué controlat pels emergents socialistes. D'aquesta manera, no va ser fins a l'inici del segle XX que el moviment llibertari mallorquí va tenir organitzacions pròpies de nou i va reprendre la força que tingué el 1870; el període 1874-1909 va ser una fase de transició entre un context i un altre.²⁶

També, durant els darrers anys del segle XIX i els primers del XX en què, dins el context internacional de desenvolupament de la llibertària Associació Internacional del Poble Treballador (1881-1887) i la marxista II Internacional (1889-1916), el moviment obrer mallorquí i balear es va dividir en les branques llibertària i socialista. Aquestes dues tendències, abans convivents dins la I Internacional, començaren aleshores a rivalitzar per atreure els obrers. En el cas balear, encara existí una convivència dins la Federació Local de Societats Obreres a causa de la manca d'organització dels llibertaris i a la limitació pròpia del moviment obrer illenc.²⁷

Tanmateix, aquesta convivència va suposar tensions internes a causa d'algunes diferències importants pel que fa a estratègia política: mentre els llibertaris rebutjaven les eleccions com a mitjà de lluita, els socialistes

24. Antoni Vidal Nicolau, *Els orígens del socialisme històric a Mallorca (1892-1930)*. [Tesi doctoral]. Universitat de les Illes Balears, 2021, p. 61.

25. Pere Josep Garcia Munar et al. *Els Invisibles. Diccionari...*, op. cit., p. 20.

26. David Ginard i Féron i Antoni Nadal i Soler, *El socialisme a les Balears (1848-1977)*. Palma: Documenta Balear, 2019, p. 15.

27. David Ginard i Féron i Antoni Nadal i Soler, *El socialisme a...*, op. cit., p. 16.

es presentaven i cercaven competir amb els republicans pel vot obrer. En algunes ocasions, els militants llibertaris aprofitaren mítings per criticar la participació electoral, un fet que varen censurar els socialistes. Alhora, els llibertaris intentaven impulsar vagues generals que també rebutjaven els socialistes. Totes aquestes diferències acabaren provocant la divisió a inicis del segle XX, quan el moviment llibertari va guanyar força de nou.²⁸

En el cas de Menorca, el moviment llibertari revifà abans, concretament el 1898, quan es creà *El Porvenir del Obrero*, primerament una societat cooperativista, i en aquell mateix any també un periòdic homònim. Aquesta cooperativa i publicació foren obra de Joan Mir i Mir (1871-1930), un autor que des del conservadorisme burgès i catòlic va evolucionar cap al republicanisme, que a partir de 1896 abraçà el moviment llibertari i que va ser el «pare espiritual» d'aquest a l'illa. Mir fou un intel·lectual lliurepensador força influït per les idees de Francesc Ferrer i Guàrdia (1859-1909), l'escola racionalista del qual visità el 1901 a Barcelona.²⁹

Sota aquesta influència, Mir fundà escoles laiques com l'Escola Laica de la Societat Progressiva Femenina, creada a Maó el 1902, l'Escola Lliure de Maó (1904) o les escoles laiques d'Alaior i Sant Lluís, ambdues inaugurades el 1906. La primera d'aquestes organitzacions cercava donar eines d'alliberament a les dones per tal que poguessin accedir a la universitat i tenir un paper més protagonista a la societat, tot, dins la corrent del primer feminisme que s'estava desenvolupant arreu d'Occident. Les escoles racionalistes, alhora, tenien com a objectiu la transformació de la societat a través de la formació integral de l'individu.³⁰

Totes aquestes iniciatives de caire educatiu i d'altres de tipus cultural tingueren el suport i la col·laboració del republicanisme progressista de l'illa, el qual va estar vincular al moviment llibertari menorquí fins als anys 30 del segle XX. Aquest fet converteix el moviment llibertari de l'illa en un cas estrany a causa de seu vincle amb el món polític i electoral, tenint en compte que la doctrina anarquista rebutja la representació parlamentària. Tal realitat reforçarà el caràcter esquerrà de Menorca, la qual desenvoluparà un moviment obrer important que arribarà fins al final de la Guerra Civil (1936-1939) i que encara avui en dia es pot observar.

Sigui com sigui, les aportacions principals de Mir al moviment llibertari foren el periòdic *El Porvenir del Obrero* (1898-1915), la publicació llibertària de més durada de les Illes, i la creació de la Federació d'Obrers de l'Illa de Menorca (FOIM), la qual funcionà entre 1902 i 1909. Pel que fa al periòdic,

28. Antoni Vidal Nicolau, *Els orígens del socialisme...*, op. cit. p. 72.

29. Josep Portella Coll Joan Mir i Mir, «Obra anarquista 1898-1915», *Revista de Menorca*, 27 (1988), p. 154.

30. Pere Jaume Alzina Seguí, «Repensant l'obra de Joan Mir i Mir (illa de Menorca, 1871-1930)», *Educació i Història: Revista d'Història de l'Educació*, 32 (2018), p. 121.

es tractava de la típica publicació llibertària en què es tractaven alhora temes obrers i culturals, des de l'organització de vagues i col·lectius de treballadors fins a qüestions com l'amor lliure o la igualtat de gènere.³¹

La influència de Ferrer i Guàrdia i, en general, de l'ambient llibertari català fou decisiva dins l'ideari de Mir i, per tant, de l'organització obrera menorquina. Així, juntament amb textos del famós pedagog, trobam, a *El Porvenir del Obrero*, articles d'autores feministes properes al moviment llibertari o militants com Ángeles López de Ayala, impulsora de la Societat Autònoma de Dones de Barcelona el 1891, considerada la primera organització feminista d'Espanya. Teresa Claramunt, feminista i anarquista companya d'Ayala, també escrigué al periòdic menorquí, així com Belén Sárraga, igualment llibertària i feminista.³²

Respecte al mateix Mir, es tractava d'un personatge polifacètic que després de superar el seu conservadorisme inicial va interessar-se pel lliurepensament, la maçoneria i l'anarquisme. Fruit de tot plegat va crear *El Porvenir del Obrero* com a cooperativa i publicació germinalista, és a dir, que cercava generar millores socials que «regenerassin» la societat. Les seves idees envers la religió (era espiritista) i la societat tradicional li suposaren l'oposició del clergat i diversos empresonaments, alhora que la seva visió educativa, d'inspiració directa ferreriana, el posà en el focus de les autoritats, les quals l'assenyalaren arran de la Setmana Tràgica de 1909. Finalment, ja en els anys 20, acabà adoptant una mena de regionalisme progressista.³³

Tot plegat mostra el notable eclecticisme ideològic de l'autor, el qual marcarà de manera molt profunda el moviment obrer i, en general, l'esquerra política de Menorca fins a la Guerra Civil (1936-1939); en aquest moviment hi va haver una col·laboració estreta entre llibertaris, republicans i socialistes.

Pel que fa a la FOIM, es tractava d'una plataforma d'orientació anarquista que cercava agrupar tota la classe obrera menorquina; tingué entre 600 i 800 membres i seus a Maó, es Castell i Ferreries, i va organitzar vagues a inicis del segle XX. Igualment, va patir una repressió important. Per exemple, el 1903 foren detinguts vuit dels seus membres arran d'un conflicte laboral, i, a finals d'aquell mateix any, les autoritats clausuraren la mateixa federació arran d'un míting; va recuperar l'activitat el 1904. Durant els anys següents, va seguir impulsant l'alliberament obrer a través de noves

31. Josep Portella Coll, «Estudi de la correspondència de Joan Mir i Mir», *Revista de Menorca* 90(II) (2007), p. 152.

32. María Amalia Pradas Baena, *Teresa Claramunt, la virgen roja barcelonesa*. Barcelona: Virus editorial, 2006, p. 112.

33. Pere Jaume Alzina Seguí, «Repensant l'obra de Joan Mir i Mir (1871-1930)», *Educació i Història: Revista d'Història de l'Educació*, 32 (2018), p. 121.

vagues i iniciatives culturals com la creació del Centre Popular de Cultura de Maó el 1906.³⁴

Tota aquesta tasca d'organització obrera tingué un impacte important sobre l'illa. El mateix Joan Mir fou empresonat el 1907, alhora que es va clausurar *El Porvenir del Obrero* per la defensa que feu de Ferrer i Guàrdia i, finalment, el 1909, arran de la Setmana Tràgica de Barcelona, la FOIM fou clausurada de manera definitiva. En el seu moment àlgid, aquesta plataforma probablement assolí devers 800 afiliats, sobre una població total de l'illa que amb prou feines arribava als 40.000 habitants. D'aquesta manera, a inicis del segle XX el moviment llibertari hauria arribat a organitzar al voltant del 2% de la població de l'illa, una xifra prou rellevant per a aquell moment.³⁵

La creació de la CNT (1909-1911)

Entre la desfeta de l'AIT arran de la Comuna de París (1871) i els inicis del segle XX, el moviment llibertari mundial va patir un període de desorganització, debat intern i repressió. Aquest procés històric va estar marcat pel terrorisme individualista, les iniciatives de caire sindical i insurreccional i, en general, per una gran feblesa organitzativa. Tal situació va començar a canviar el 1895 quan es creà, a França, la Confederació General del Treball, un nou tipus d'organisme, la central sindical, que cercava agrupar tota la classe obrera, independentment de la seva orientació ideològica, en una organització de transformació social.³⁶

D'aquesta manera, el moviment llibertari adoptà una estratègia múltiple per la qual el sindicat era alhora una eina de lluita laboral, centre de formació i organització revolucionària, una estratègia que es concretà el 1906 amb la Carta d'Amiens, bessó de l'anarcosindicalisme. En el cas espanyol, després de tota una sèrie d'organitzacions breus i ineficaces entre 1881 i 1909, s'adoptaren els nous principis del sindicalisme revolucionari francès en el Congrés de Barcelona de 1910, en què es creà la Confederació Nacional del Treball (CNT), la qual serà l'organització llibertària més gran de la història.³⁷

En el cas balear, la participació dels llibertaris mallorquins en les iniciatives obreristes de l'illa sorgides entre 1881 i 1897 van donar-los l'experiència per abordar el nou període organitzatiu. Així, en els darrers anys del segle

34. Ignacio Martín Jiménez, *Conflicto social y pensamiento anarquista en Menorca (1897-1936)*. Palma: Plaguets del Raval, 2007, p. 64.

35. Catalina Martorell Fullana, *Anarquisme i lliurepensament a Menorca. 1898-1923*. Calúmnia Edicions, 2020, p. 30-32.

36. Jacques Julliard, Fernand Pelloutier et les origines du syndicalisme d'action directe. Média Diffusion, 2006 [1985].

37. Josep Termes Ardèvol, *Història del moviment...*, op. cit., 210.

XIX, diversos militants llibertaris van començar a controlar el Centre de Picapedrers, societat obrera integrada dins la Federació Local de Palma, creada pels socialistes. Aquest control va marcar una separació progressiva i, finalment, el 1903 el Centre de Picapedrers sortí de la Federació Local. Tot i que aleshores només tenia uns 40 membres, aquesta petita societat fou el bessó de la CNT a les Illes Balears.³⁸

Els dirigents que portaren la societat fora de l'organització socialista foren Joan Ordinas i Gabriel Binimelis. Entre 1903 i 1904, el Centre de Picapedrers organitzà algunes vagues i aconseguí multiplicar moltíssim el seu nombre d'afiliats, que arribà a ser de centenars. Com a culminació del procés d'independència respecte dels socialistes, el 1910 Ordinas va assistir al Congrés de Barcelona, on va adherir el Centre de Picapedrers i la societat La Metalúrgica a la CNT. Entre ambdues societats sumaven 920 membres, un xifra gens menyspreable en comparació amb els devers 1.500 afiliats socialistes, els quals feia quasi dues dècades que eren dins l'organització.³⁹

El 1911 es confirmà l'adhesió d'ambdues societats a la nova central sindical quan La Metalúrgica va sortir oficialment de la federació socialista; d'aquesta manera, neix la CNT a les Illes Balears. L'organització pròpia de les Illes fou la Confederació Regional del Treball de Balears (CRTB), integrada dins la central estatal. Malgrat aquest nom, la CNT només tenia presència aleshores a Mallorca. En el cas de les Pitiüses, el moviment llibertari serà gairebé inexistent fins a la Segona República (1931-1936), mentre que a Menorca hi haurà alguns militants cenetistes però es mantindrà una dinàmica pròpia malgrat els intents de coordinació amb Mallorca.

Conclusions

El moviment llibertari balear va tenir uns orígens molt semblants als de la resta d'Espanya, ja que fou fruit de la implantació de l'AIT durant el Sexenni Democràtic (1868-1874). Aquest primer nucli internacionalista nasqué de la mà del republicanisme federal, però aviat se'n va independitzar i va marcar, des d'aleshores, una separació notable entre ambdues tendències en el cas de Mallorca i una col·laboració posterior en el cas de Menorca. En tot cas, la força numèrica del Centre Federal de Societats Obreres el convertiria en una de les agrupacions llibertàries principals de l'Estat i, fins i tot, europees.

En una escala més qualitativa, la integració per part del Centre Federal d'algunes treballadores en un espai de lluita exclusivament femení resul-

38. Pere Gabriel Sirvent, *El moviment obrer a Mallorca*. Palma: Edicions Documenta Balear, 2024 [1973], p. 151-152.

39. Pere Josep Garcia Munar et al. *Els Invisibles. Diccionari...*, op. cit., p. 65.

taria un antecedent directe de l'anarcofeminisme i, malgrat el seu impacte social limitat, seria un fet molt rellevant per al moment històric.

Pel que fa a febleses, el nucli llibertari original mallorquí va mostrar alguns elements que posteriorment es repetirien, com la dificultat per expandir-se més enllà de Palma i la manca d'enteniment amb la resta de forces progressistes de l'illa. També es podria destacar la quasi absoluta incapacitat per atreure sectors laborals més enllà dels treballs manuals: eren dominants els picapedrers i els sabaters. Un altre factor recurrent en el moviment llibertari balear que ja s'albirà fou la coordinació escassa entre les diferents illes. Tots aquests factors van condicionar de manera important el desenvolupament històric del moviment.

En darrer terme, pel que fa al període inicial, s'hauria de destacar la importància de la repressió en l'activitat dels llibertaris, així com la seva inestabilitat pel que fa a militància i organització. Un factor que reflectiria l'efecte de la repressió i aquesta inestabilitat seria la premsa, la qual no va tenir una gran continuïtat a excepció d'El Porvenir del Obrero (1898-1915). Aquesta incapacitat per mantenir els òrgans d'expressió, causada tant per la clausura governamental com per la manca de recursos econòmics, marcarà igualment de manera molt important el desenvolupament del moviment llibertari illenc.

Respecte al segon període (1874-1909), hi trobam la divergència del moviment balear respecte de l'estatal i l'internacional i, alhora, la gran diferenciació entre l'organització a Mallorca i Menorca.

En el primer dels casos, la manca absoluta d'impacte del terrorisme a les Illes i la falta d'organitzacions pròpiament llibertàries en el cas mallorquí serien les diferències principals entre el moviment insular i el continental. Respecte a Menorca, es podria destacar la influència important del moviment llibertari català i, especialment, barceloní en el desenvolupament de les organitzacions obreres i culturals, tot a través de la figura de Joan Mir i Mir (1871-1930). Malgrat aquesta influència, visible principalment en la importància que es donava a la tasca educativa, el moviment llibertari menorquí desenvolupà en aquells moments unes característiques pròpies a causa de la seva manca d'antipoliticisme, és a dir, la col·laboració amb forces polítiques que participaven a les eleccions, com els republicans i socialistes.

En el cas de Mallorca, la participació de militants llibertaris, especialment Sebastià Alorda, en les diferents iniciatives de caire republicà, obrerista i fins i tot socialdemòcrata del període, establirà la base per a la futura recuperació d'una organització pròpia. L'experiència de l'Ateneu Obrer Mallorquí serà, per exemple, un antecedent de les creacions posteriors

d'ateneus i iniciatives culturals de base diversa i, alhora, la integració de societats obreres amb elements llibertaris dins la federació local socialista de Palma suposà una primera passa per a la creació de sindicats propis.

D'aquesta manera, el moviment llibertari mallorquí va seguir existint a través dels militants, els quals van anar prenent força dins les organitzacions socialistes fins que s'independitzaren de nou i assoliren una autonomia. Aquest fou el cas del Centre de Picapedrers, el qual entre finals del segle XIX i inicis del XX va sembrar la llavor del moviment posterior a través de la separació de la federació i l'organització de vagues, l'instrument de lluita principal dels llibertaris. Aquesta llavor va germinar amb l'adhesió dels picapedrers i metal·lúrgics a la CNT el 1910 i la creació de la CNT balear el 1911, la qual suposà la consolidació del moviment llibertari a les Illes.

Amb tot, s'observa com el moviment llibertari balear va tenir una gran força inicial i, després, va restar inactiu durant prop de 30 anys en el cas mallorquí. A Menorca va prendre una orientació molt particular. El desenvolupament paral·lel en ambdues illes al llarg de les darreres dècades del segle XIX va marcar una realitat molt diferent a cada banda de la mar a inicis del segle XX. Aquesta realitat diferent es va mantenir després en bona mesura, malgrat els intents de coordinar les accions entre ambdós moviments sota l'estructura de la CNT. En ambdós casos, la influència de Barcelona fou decisiva, encara que també hi hagué dinàmiques illenques pròpies marcades, especialment en el cas de Menorca.

En conjunt, trobam un moviment llibertari pioner en molts aspectes durant el seu naixement i que, posteriorment, va desenvolupar-se de manera força heterodoxa i acabà convergint, en bona mesura, amb les tendències sindicalistes estatals i europees d'inicis del segle XX. La naturalesa perifèrica de les Illes, juntament amb l'economia semiindustrial i amb restes agràries importants, van donar forma a un moviment amb una força limitada en comparació amb indrets com Catalunya o Andalusia, però que va tenir una importància de segon ordre, ja que superà els de molts altres territoris d'arreu de l'Estat.